

Z vědeckého života

SAMUELSONOVÝCH NEDOŽITÝCH 100 LET

Václav Klaus, Praha

V polovině května, přesně 15. 5., by se dožil 100 let jeden z největších ekonomů druhé poloviny 20. století, nositel Nobelovy ceny za ekonomii v roce 1970, Paul Anthony Samuelson. Zemřel v prosinci 2009, kdy mu bylo úctyhodných 94 let. Studoval nejdříve v Chicagu, pak na Harvardu, ale zbývajících více než šedesát let svého profesionálního života strávil na MIT.

Když jsem měl v létě 1989 v americké Cambridge (což je více méně předměstí Bostonu) setkání s vedením katedry ekonomie na MIT a šel jsem – v jeho nepřítomnosti – kolem dveří jeho kanceláře, skoro jsem ani nedýchal. Říkám to jako někdo, kdo ve všech rozhodujících sporech ekonomie tohoto půlstoletí stál nikoli na Samuelsonově straně (a vždy byl na straně Hayeka, Friedmana, Buchanana), ale jako někdo, kdo bral rozum v době, která byla v souladu s názvem jedné tehdejší známé ekonomické knihy nazývana „The Age of Samuelson“. Byla to současně zlatá éra, ne-li vyvrcholení keynesiánství.

Když jsem byl po pádu komunismu při svých návštěvách v Americe i západní Evropě opakovaně tázán, kde jsem přišel ke svým výrazně protržním postojům a kde jsem se naučil moderní nemarxistickou ekonomii, odpovídal jsem: „u Samuelsona“. Moc tomu nerozuměli. Tehdy už Samuelson nebyl v módě (zejména mezi lidmi mého typu, tedy mezi lidmi, kteří mne na různé akce do USA zvali). Čekali ode mne úplně jiná jména. A já jim musel vysvětlovat, že po marxistické politické ekonomii (což bylo to jediné, s čím jsem se na pražské VŠE v letech 1958–1963 mohl setkat) jsem se nejdříve musel učit mainstreamovou moderní ekonomii, abych se s ní později mohl rozejít a začít ji kritizovat. Jsem přesvědčen, že tato odbočka byla absolutně nezbytná.

Samuelson byl od čtyřicátých do osmdesátých let minulého století nejvýraznějším představitelem ekonomického mainstreamu, což je „nálepka“, ale i ocenění, které mu nikdo rozumně uvažující nemůže vzít. **Byl, je a bude nejvýznamnějším představitelem tzv. neoklasické syntézy, což je spojení neoklasické mikroekonomie a Keynesovy makroekonomie.** Opakuji, že jsem se obojí – jak standardní mikroekonomii, tak makroekonomii – musel někde naučit. A já se učil u Samuelsona.

Měl bych také připomenout, že jsem o Samuelsonovi takto vzpomínkově už psal. Prvně v roce 1991, když vyšlo v nakladatelství Svoboda české vydání Samuelsonovy učebnice, a já jsem byl požádán, abych k této učebnici napsal předmluvu. Podruhé to byl článek k jeho úmrtí v roce 2009. V předmluvě jsem uvedl i tyto věty: „Ekonomie je vědní disciplínou a jako každá věda je budována kumulativním způsobem. I když se můžeme mnoha nezastupitelným věcem naučit při studiu dějin ekonomických teorií, daleko více se naučíme z poslední učebnice.“... „Ekonomie čekala na svého nového syntetizátora.“... „Samuelsonovu učebnici studovali studenti, studovali ji i hotoví ekonomové a kolegové v profesorském sboru, protože zařazení myšlenky, pojmu, analytického nástroje do učebnice (či jejich vyřazení) znamenalo významné sdělení všem příslušníkům této vědní disciplíny.“... „Věřím, že se studium této učebnice stane východiskem renesance ekonomie u nás, že bude znamenat významné zvednutí laťky pro každého, kdo se chce pustit do diskuse ekonomické problematiky a hospodářské politiky, že bude eliminovat „lidovou tvořivost“ v této velmi seriózní vědní disciplíně a že bude zúžen prostor pro naše „ekonomické originalisty“, protože čím více toho ekonomové vědí a umějí, tím méně sporů mezi nimi existuje.“ K těmto větám se přihlašuji i po 25 letech.

Užitečné je rozdělit úvahu o příspěvku Samuelsona k ekonomii (a snad i ekonomice) na čtyři části:

- a) Samuelson jako velký teoretik ekonomie;
- b) Samuelson jako autor slavné učebnice;
- c) Samuelson jako spolutvůrce americké hospodářské politiky;
- d) Samuelson jako ekonomický komentátor.

ad a) Samuelson byl po většinu svého života teoretikem, a to „velmi čistým“ teoretikem, jedním z nejvýznamnějších představitelů matematické ekonomie (měl celou řadu textů i v matematických časopisech). Věnoval se teorii všeobecné rovnováhy, ekonomii blahobytu, analýze veřejných statků, teorii mezinárodního obchodu, teorii chování spotřebitele, teorii akcelérátoru a multiplikátoru a řadě dalších oborů ekonomie. Šíře jeho záběru je obdivuhodná, dnes v podstatě nedostižitelná. Jeho kniha *Foundations of Economic Analysis* (z roku 1947, která je vlastně jeho dizertací na Harvardu) byla naprostým průlomem a stala se biblí ekonomických teoretiků.

I jeho nobelovská přednáška je důkazem jeho jasného postoje. Její název *Principy maxima v analytické ekonomii* (česky v *Oslava ekonomie, Přednášky laureátů Nobelovy ceny za ekonomii*, Praha, Academia, 1994) naznačuje způsob Samuelsonova uvažování. Jak říká v úvodních odstavcích: „Samotné základy našeho předmětu se týkají maximalizace“ (str. 85), což pro ekonomy tehdy, a pro neekonomy nepochybně i dnes, samozřejmostí není. Je to ale obecný základ lidského jednání aplikovatelný v ekonomii jak v případě chování spotřebitele, tak firmy. (Současně však v této své přednášce na příkladu interakce akcelérátoru a multiplikátoru argumentoval, že ne všechny ekonomické problémy mají vztah k principu maxima.) V každém případě Samuelson více než kdokoli jiný přispěl ke zvýšení analytické a metodologické úrovně ekonomické vědy.

ad b) Prof. Samuelson je autorem nepochybně nejslavnější učebnice, podle které se učily celé generace ekonomů na celém světě. Jeho *Economics: An Introductory Analysis* dosáhla celkem 19 výrazně přepracovaných vydání, několik posledních už vzniklo ve spolupráci s jeho žákem prof. Nordhausem. První vydání je z roku 1948.

Já jsem se učil ekonomii v polovině 60. let z vydání sedmého. Samozřejmě „dálkově“, tedy v komunistickém Československu, když už to naštěstí – zejména v Šikově Ekonomickém ústavu ČSAV – začalo být možné. Učebnice (v překladu Lud'ka Urbana a Rity Klímové, tehdy Budínové) byla vydána na několik pokračování jako interní publikace ústavu a sami jsme si o jednotlivých kapitolách dělali vlastní „výuku“, abychom ji sami sobě vysvětlovali – bez jakýchkoli učitelů. Žádní nebyli. Měli jsme pocit, že objevujeme svět.

V roce 1969 – to už jsem byl dávno za Samuelsonovou učebnicí – jsem trávil semestr na Cornellské univerzitě a byl jsem konsternován odpovědí jednoho profesora (českého původu) na mou otázku, jak se při své úzké specializaci udržuje na úrovni posledních novinek ekonomie. Řekl mi, že studuje každé nové vydání Samuelsonovy učebnice, kde jsou v appendixech vždy naznačeny novinky. Přiznám se, že se mi to zdálo málo, ale o roli této učebnice to vypovídá.

V polovině 80. let vznikla mezi mladými aspiranty Ekonomického ústavu ČSAV podobná iniciativa – chtěli se také učit podle Samuelsona. I tehdy už to začínalo být možné. Požádali mne, abych prováděl výuku. Jestli se nemýlím, bylo to podle 12. vydání učebnice (už s Nordhausem) a mezi „studenty“ byla řada později známých osobností ekonomické teorie a praxe prvních polistopadových let. (Něco podobného jsem potom opakoval v Bratislavě.)

Samuelsonova učebnice se stala modelem – svým stylem výkladu, grafy, matematikou – pro všechny následující učebnice ekonomie. Dala mi základ – jak mikroekonomie, tak makroekonomie. Také se vyvíjela – od navýsost keynesiánské v prvních letech přes zesílený důraz na neoklasickou syntézu (spojení standardní neoklasické mikro- s keynesiánskou makro-) až k pozdějšímu neokeynesiánství.

Samuelsona dlouho pronásledovalo jeho – v této učebnici opakovaně publikované – porovnávání růstu HDP v USA a SSSR a zejména jeho výrok z roku 1989, že „v rozporu s názory mnoha skeptiků je sovětská ekonomika důkazem, že systém plánované direktivní ekonomiky může fungovat a dokonce prosperovat“. Nepochybně v tom hrály nemalou roli jeho kritické názory na fungování tržní ekonomiky, spojené s jeho celoživotní vírou v keynesiánství, ale i jeho „vzdálenost“ od reálného života.

ad c) Samuelson výrazně ovlivnil americkou (a nepochybně nejen americkou) hospodářskou politiku jak nepřímo – protože každý studoval jeho učebnici – tak přímo jako poradce různých amerických vládních institucí. Začal už v průběhu 2. světové války (kdy se v USA zmrazily ceny a mzdy, a proto se muselo „plánovat“), radil Kongresu, ministerstvu financí i centrální bance (FEDu), ale nejznámější je jeho angažmá kolem prezidenta Kennedyho (byl mimo jiné autorem známé *Zprávy o stavu americké ekonomiky pro nově zvoleného prezidenta Kennedyho z ledna 1961*). Prosazoval v ní růst státních výdajů všeho druhu. Byl prostě standardním americkým

liberálem a demokratem. Angažován byl i u prezidenta Johnsona. U republikánských prezidentů už jeho hvězda pohasla.

ad d) Samuelson uspěl i jako ekonomický komentátor, i když v tom jeho největší síla nebyla. Nicméně jeho pravidelný komentář v týdeníku *Newsweek* v letech 1966–1973, ve kterém se střídal s Miltonem Friedmanem, byl velmi slavný a snažili jsme se ho číst i my (což bylo za komunismu těžké, ale ne nemožné). Kniha těchto jeho komentářů, kterou letos v lednu připomněl Robert Skidelsky (i u nás v *Ekonomu*, č. 6, 2015), vyšla prvně v roce 1973 pod názvem *The Samuelson Sampler*. Za přečtení stojí i dnes.

Samuelson hrál v těchto komentářích keynesiánskou kartu, Friedman monetaristickou. Byla to pro nás každotýdenní učebnice! V roce 1970 Samuelson v jednom z těchto komentářů napsal, že není důležité, je-li státní rozpočet vyrovnaný či nikoli, neboť „deficit rozpočtu pro dobrou věc je správný“. To jsem obracel oči v sloup už tenkrát. Stejně tak jsem nikdy nemohl souhlasit s jeho návrhy na regulaci cen a mezd (tzv. *income policy*), která se podle něho měla stát trvalým doplňkem měnové a fiskální politiky. On věřil v „nákladovou inflaci“ (známý článek se Solowem) a nedával ji bezprostředně do souvislosti s množstvím peněz v oběhu. Pro mne je právě Samuelson, tento velikán teoretické ekonomiky, názornou ukázkou toho, jak odlišná je teorie od hospodářské politiky, jak je možné být hvězdou v tom prvním, a přesto nechápat to druhé. Samuelsonovi žáci (a později kolegové) Stiglitz a Krugman, také nositelé Nobelovy ceny za ekonomii, jsou toho dalším příkladem.

V každém případě bychom měli využít stoletého výročí jeho narození nejen k připomenutí, ale i ke studiu jednoho z největších ekonomů 20. století, který ovlivnil nás všechny. V prosinci 2009 jsem napsal nekrolog *Zemřel poslední velikán ekonomie 20. století* (*Euro*, 21. 12. 2009) a byla v něm i tato věta: „Samuelson byl inspirován fyzikou a i jeho znalosti matematiky byly na takové úrovni, že běžně publikoval v čistě matematických časopisech. Tím do značné míry „imunizoval“ teoretickou ekonomii od laiků a výrazně zvýšil laťku pro „vstup do oboru“. Laik už teoretickou ekonomii od nástupu Samuelsona číst nemůže, stejně jako já nemohu číst teoretickou fyziku. Já si to uvědomuji a chovám se vůči tomu pokorně, mnoho lidí však podobnou pokoru vůči ekonomii nemá.“

Ač nekeynesiánci, měli bychom si prof. Samuelsona i za to velmi vážit.

16. 4. 2015